

Urszula Olbromska – Przemysł

Skromne „szczawniczki” i secesyjna elegantka. O fajkach z Muzeum Samorządowego Ziemi Strzyżowskiej

W Muzeum Samorządowym Ziemi Strzyżowskiej im. Zygmunta Leśniaka znajduje się niewielki zbiór fajek, spośród których kilka to bardzo interesujące przykłady „przyrządów” służących od wieków zaspokajaniu tytoniowego nałogu. Przeglądając się im nieco bliżej, można nie tylko zidentyfikować ich proveniencję, ale też opowiedzieć o ich powstaniu i związanych z nimi historiach.

Zdecydowaną większość zbioru stanowią gliniane główki – czyli lulki¹. Część pochodzi najprawdopodobniej z wytwórni miejscowych², część z Bańskiej Szczawnicy³ na Słowacji. Historia wytwórni fajkarskich w Bańskiej Szczawnicy jest znana dzięki publikacjom słowackiej badaczki – Evy Lovasovej⁴. Niniejsze omówienie zostało oparte na wynikach badań zawartych w obu artykułach.

Tytoń dotarł na Węgry po roku 1568, najpierw jako ozdobna roślina egzotyczna, następnie jako lek⁵. Jako używkę służącą paleniu rozpropagowali go angielscy i szkoc-

¹ Fajki dzielimy na dwa podstawowe rodzaje: jednorodne i złożone. Fajki jednorodne zbudowane są z jednej części (dotyczy to przede wszystkim glinianych fajek holenderskich i angielskich, rzadziej późniejszych i z innego tworzywa). Fajki złożone składają się z co najmniej dwóch części: główki i cybucha (lub ustnika), ale też dodatkową częścią może być kondensator (inaczej: osadnik) czy też cybuch i ustnik. W fajce złożonej główka nosi określenie „lulka”; określenie to stosuje się zazwyczaj do główek glinianych.

² Informację na temat funkcjonowania w XVIII i XIX wieku miejscowych wytwórni w Strzyżowie i Dobrzechowie autorka uzyskała od dyrektora Muzeum Samorządowego w Strzyżowie, Moniki Bober.

³ Bańska Szczawnica (słow. *Banská Štiavnica*, węg. *Selmecbánya*, niem. *Schemnitz*) – miasto w kraju bańskobystrzyckim, w powiecie Bańska Szczawnica na Słowacji. W średniowieczu należała do Węgier; po rozpadzie monarchii austro-węgierskiej znalazła się na terytorium Słowacji. Jest jednym z najbardziej znaczących ośrodków górniczych; wydobywano tu srebro i złoto. W 1996 roku Bańska Szczawnica została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO.

⁴ E. Lovasová, *Banskoštiavnické fajkárske remeslo*, Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici, (b.m.) 1997 oraz: E. Lovasová, *The Art of the Selmečbánya Pipe*, [w:] *The History of the Hungarian pipemaker's craft. Hungarian History through the pipemaker's Art*, b.m., [ok. 2000], s. 39-44. Na ten temat także: F. Levárdy, *Our Pipe-Smoking Forebear*. Budapest-Pécs –Velburg, 1994. Niniejsze omówienie dotyczące fajek glinianych zostało oparte na wymienionych publikacjach.

⁵ Podstawową publikacją na temat jest: J. Maliniak, *Tytoń w dawnej Polsce*, Warszawa 1923. Interesujące informacje obyczajowe odnajdujemy w: S. Beiler, *Medyk domowy... wszystkim osobliwie tym potrzebny, którzy od medyków są odlegli... z niemieckiego przetłumaczony y... annotacjami objaśniony przez Jana Jerzego Jelonka...*, Leszno 1794 oraz: dr Hornus, *Zielnik lekarski czyli opis ziół leczniczych z podaniem ich uprawy i zastosowania. Z tablicami kolorowymi i drzewami*, Chrzanów (b.r.), K. Kluk, *Dykcyonarz roślinny*, Warszawa 1971.

cy żołnierze na początku wojny trzydziestoletniej (1618-1648). Palenie tytoniu spowodowało naturalny rozwój produkcji fajek. Po panowaniu Marii Teresy (1740-1780), a następnie Józefa (1780-1790), kiedy palenie było ograniczane, produkcja fajek uległa zmniejszeniu, by bezpośrednio przed końcem wieku XVIII szybko wzrosnąć.

Według spisu z 1828 roku na terenie obecnej Słowacji było czternastu wytwórców glinianych fajek; pięciu pracowało w Bańskiej Szczawnicy⁶. W 1890 roku na terenie królewskiego miasta Bańska Szczawnica i Bańska Bela⁷ odnotowano czternastu samodzielnych fajkarzy, zaś w roku 1910 aż dwudziestu pięciu. W niektórych firmach wytwarzanie fajek stało się rodzinną tradycją. Wytwórcy glinianych fajek w Bańskiej Szczawnicy byli najznakomitszymi fajkarzami na Słowacji w 1. połowie XIX wieku, a „szczawniczki” stały się popularne nie tylko na całym kontynencie, ale także za Oceanem.

Do najbardziej uznanych w Bańskiej Szczawnicy należy zaliczyć wytwórnię Benedykta i Benjamina Ahnerta, która działała na początku XIX wieku; była ona usytuowana na zboczu pod Nowym Zamkiem. Fajki tej wytwórni wyróżniały się rodzajem materiału, kolorem i zdobnictwem. Ich cechą charakterystyczną był wysoki, smukły kominek formowany w kształt walca lub ośmiobocznie po stronie zewnętrznej, lekko rozszerzający się ku obrzeżu. Nasada kominka była nieco ścięta, lekko podgięta i wraz z szyjką zdobiona wzorem palmetowym. Wytwórnia produkowała fajki w tym samym typie, w dwóch kolorach, różniły się one jednak wymiarami: lulki czarne posiadały wys. 9,4 cm, zaś brązowe - 7,3 cm. Zarówno czarne, jak i brązowe wyrabiano w tych samych formach, a przyczyną zróżnicowania wielkości była technologia wypalania: pod wpływem wysokich temperatur objętość fajek zmniejszała się i wypalona glina otrzymywała kolor brązowy. Większość główek była zdobiona wyciskaniem w formie wzorami geometrycznymi i roślinnymi; występuje także grupa dekorowana późnobarokowymi figuralnymi scenami oraz portretami historycznych i współczesnych osobistości (Maria Teresa, Sándor Petőfi); pojawiają się też tancerki i kochankowie. Starsze wyroby pracowni nie były znakowane, natomiast młodsze posiadają wyciskane inicjały BA, ewentualnie napis: „Benedict Ahnert”, „Beniam. Ahnert” czy „Beniamin Ahnert”. Cechą charakterystyczną produktów pracowni Ahnerta był brak wieczka przy równoczesnym okuciu kominka i szyjki.

Drugą znaną wytwórnią w pierwszej ćwierci XIX wieku był zakład rodziny Höni-góvców-Hönigów. Założycielem firmy był Anton Hönig, współpracownikami zaś: Michał Hönig, wdowa po nim i najmłodszy syn. Wyroby wytwórni były popularne przede wszystkim wśród warstw uboższych, ale też używali ich bogatsi. Z czasem stały się znane

⁶ Eva Lovásóvá, *tamże*.

⁷ Bańska Bela (niem.: Dilln, węg. BÉlabánya), miasteczko w powiecie Bańska Szczawnica.

i za granicą. W latach 1852-1853 amerykańscy przedsiębiorcy złożyli duże zamówienie na fajki mistrza Höniga, jednak pracownia nie była w stanie go zrealizować. Przyczyną było nie tylko niewielkie zatrudnienie, ale także wyjątkowa dbałość o jakość wyrobów. W roku 1846 Hönig zyskał prestiżową nagrodę na światowej wystawie przemysłowej w Peszcie, a w roku 1873 w Wiedniu. Najczęstszym motywem zdobniczym lulek była dekoracja na frontalnej części główki w postaci skrzyżowanych młotów, popiersia górnika z młotem w ręce, lampą i napisem *Glück auf*. Poza lulkami w kolorze czarnym i ceglastym produkowano egzemplarze marmoryzowane (brązowe z czarnymi żyłkami). Pracownia używała następujących oznaczeń: A. Hönig, M. Hönig Schemnitz, okrągłej pieczęci z popiersiem mężczyzny, okrągłej rozety, M. Hönig Sohn Schemnitz, herbu rodowego, znaku Bańskiej Szczawnicy, Hönig M. fia ut Selmeczbányá, trójkąta z literą H.

Wśród innych, najstarszych pracowni fajkarskich w Bańskiej Szczawnicy, Lovásóvá wymienia następujące: Jozefa i Ludmily Schmidtovców (fajki były nagrodzone w 1873 roku na światowej wystawie w Wiedniu), Štefana Mihálíka, Samuela Bischa, Franza Raugha, Samuela Pohla, Karla Kehrna i innych, którzy przysporzyli sławy wyrabianym w tej miejscowości fajkom „szczawniczkom”.

Najznakomitsza w Bańskiej Szczawnicy była pracownia Karola Zachara, która oparła swoją produkcję na kontynuacji lokalnych wzorów i tradycji. Karol Zachar (1852-1925) rozpoczął samodzielną działalność w połowie lat 70. XIX w., najpierw w pracowni usytuowanej na zboczu góry Paradajz, a następnie przy ulicy Dolnej, gdzie założona przez niego wytwórnia działała do lat 50. naszego stulecia. Powodzenie jego wyrobów na światowych targach zaowocowało rozwojem firmy; w roku 1891 przyjął jako współnika Helmutha Gramatika. Na początku XX wieku przeszedł do pracowni Zachara wytwórca wieczek i okuc Józef Vesely, co spowodowało możliwość wytwarzania przez firmę pełnych fajek. Wcześniej okucia były sprowadzane z Czech – od firmy „Heinrich Joh. Riedel, Hielgersdorf, Nord-Bohmen, Tschechoslowakei” i z Wiednia.

Fajki Zachara były w przeważającej części tradycyjne, nawiązywały do typów wytwarzanych przez poprzedników. Przejawiały cechy stylistyczne egzemplarzy z epoki od końca XVIII wieku do 1. połowy XIX stulecia. Pewne innowacje pojawiły się w nich za sprawą pracownika warsztatu, projektanta Jana Debnara. Glazurowanie i emaliowanie fajek odbywało się w Wiedniu, w Peszcie, później w Nowej Bani⁸.

W roku 1925 przejął pracownię, bez zmiany nazwy, siostrzeniec Karola Zachara Rudolf Moczik (1890-1969). W 1951 roku firma stała się częścią kombinatu Verejno-prospešného, a w 1954 roku zakładu obuwniczego. Jej działalność została ostatecznie zakończona w 1959 roku.

⁸ Nowa Bania / Nová Baňa, (niem. Königsberg) – miasto na Słowacji, w kraju bańskobystrzyckim.

Fajki z wytwórni Zachara różniły się formą, rozmiarami, kolorem i dekoracją. Wyrabiano lulki w trzech kolorach: czarnym, brązowym (ceglastym) oraz marmurkowym. Typowe były fajki o prostym, walcowatym kominku, okrągłym lub kształtowanym na zewnątrz ośmiobocznie, z wysuniętą, podgiętą nasadą ujętą w muszlę; szyjka była dość masywna, krótka, podgięta, o poszerzonej krawędzi obrzeża. Kąt między kominkiem a szyjką wynosił 60-70 stopni, wysokość kominka 3-10 cm. Okucia i wieczka były wytwarzane z blachy mosiężnej posrebrzanej, oraz stopu niklu z miedzią i alpaką. Najczęściej używano następujących oznakowań: C. Zachar in Schemnitz A. Károly Zachar Selmeczen, Zachar Comp. Schemnitz, Zachar ès Társa Selmeczen, Carl Zachar in Schemnitz, Zachar K. Selmecz, A. Zachar Selmeczen. Lewa strona szyjki była oznakowana herbem Bańska Szczawnica, który też ulegał zmianom. Poza tym na fajkach znajdował się znak jakości: Privilegirt. W ostatnim okresie istnienia wytwórni część fajek znakowano napisem: „Štiavnička”. W warsztacie zatrudnionych było niewielu pracowników: 2-3 majstrów i kilku pomocników. Pracownia używała zwykłych maszyn.

Pracownia Zachara słynęła na całych Węgrzech z najwyższej jakości wyrobów. Fajki były eksportowane do Niemiec, Włoch, Belgii, Rosji, Kanady, Anglii, Egiptu, Indii, na Kubę i do USA. Wyroby wytwórni Zachara miały wpływ na wytwórstwo fajek w starosłowackiej części kraju (np. wytwórnia Stiasznyego w Kremnici).

W zbiorach Muzeum w Strzyżowie znajdują się cztery znakowane główki fajek glinianych pochodzących z warsztatów w Bańskiej Szczawnicy. Cechy formalne oraz znakowanie pozwalają stwierdzić, iż zostały wyprodukowane w warsztacie Zachara.

Za ojczyznę fajki glinianej uważa się Anglię. Wyrabiano tam fajki jednorodne, które wyciskano w formie⁹. Nieco później bardzo podobne egzemplarze zaczęto produkować w Holandii. Główki o kształcie nawiązującym do tych fajek potocznie nazywa się „holenderkami”. Wytwarzano je do około 1920 roku, w różnych ośrodkach europejskich, z różnego tworzywa. Były ozdabiane wzorami geometrycznymi, floralnymi, architektonicznymi i figuralnymi.

W niewielkim zbiorze fajek z Muzeum w Strzyżowie aż cztery mają kształt „holenderek”. Jedną z nich to rzadko spotykany egzemplarz wykonany z metalu, w tym przypadku ze stopu cynku z aluminium. Jest ciężka i na pierwszy rzut oka wygląda jakby była pomalowana „srebrolem”. Zachowany nagar świadczy o tym, iż jej właściciel często z niej korzystał. W fajkach metalowych nie paliło się dobrze, dlatego też nie używano metali do ich wyrobu, ewentualnie – i to też sporadycznie – wykonywano

⁹ Fajki gliniane wyrabiali początkowo garncarze, najpierw ręcznie, ale już od XVII wieku w formach drewnianych i glinianych, później w gipsowych i metalowych. Surowe gliniane półprodukty zdobiono, wypalano w piecu, glazurowano albo emaliowano.

z metali szlachetnych okładziny lub dość obszerne okucia. Blach metalowych używano częściej do wykładania kominków z drewna, by zabezpieczyć je przed przepalaniem.

Następną fajką w typie holenderskim jest niemiecka, porcelanowa, z portretem Wilhelma II i jego imieniem. Portret został naniesiony za pomocą kalkomanii i dodatkowo podmalowany złotą farbą: grubymi kropeczkami uzupełniono ozdoby na mundurze. Fajki z portretami władców należały do chętnie palonych. Były też częstym podarunkiem dla znajomych, a zwłaszcza dla kolegów z wojska. Jak należy sądzić, posiadały je osoby zajmujące stanowiska urzędnicze; pałac fajkę z wizerunkiem cesarza, manifestowało się swe poglądy polityczne i akceptację osoby władcy¹⁰.

Dekoracyjna zapewne była, obecnie zachowana bez ozdób, tylko z przerdzewiałym okuciem, drewniana główka, jak można przypuścić, fajki myśliwskiej. Na ścianie frontalnej pozostały ślady po aplikacji, najprawdopodobniej z blachy.

Ostatnia z grupy „holenderek” to główka fajki myśliwskiej wykonana z sepiolitu¹¹ (o tworzywie tym będzie mowa w dalszej części artykułu). Zarówno kształtem, jak też dekoracją, nawiązuje do słowackich i czeskich fajek drewnianych. Zachowała się w bardzo dobrym stanie lub jest po renowacji: pokrywa ją gruba warstwa lakieru utrudniająca identyfikację materiału. Opracowanie plastyczne jest charakterystyczne dla ośrodków, w których wytwarzano tzw. fajki „z fałszywą datą”. Możliwe, że autorem omawianej jest Edward Takács ze Zwolenia.

Główki fajek złożonych z trzech lub więcej części umieszczano w osadnikach. Osadniki (kondensatory) były elementem ruchomym i pełniły rolę filtra. Gromadzący się w nich osad był usuwany podczas czyszczenia, dlatego też początkowo uważano fajki z osadnikami za zdrowotne¹².

Obyczaj palenia fajki to rozległe i interesujące zagadnienie¹³. W 2. połowie XIX wieku i w początkach XX, kiedy fajczenie było zjawiskiem powszechnym i z rzadka

¹⁰ Podobne fajki z portretami cesarzy, również Wilhelma II, znajdują się na wystawie „Fajka wojskowa” w Muzeum Dzwonów i Fajek w Przemyślu. U. Olbromska, *Fajka wojskowa ze zbiorów Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej oraz z kolekcji Tadeusza Wojtuszkiewicza i Zbyszka Bednarczyka*, Przemyśl 2014.

¹¹ Fajki w typie holenderskim jako pierwszy na Słowacji rzeźbił Edward Takács ze Zwolenia. Informacja za: Z. Turek, *Fajka mniej szkodzi*, Bydgoszcz 1993, s. 156. Zwolenie leży w środkowej Słowacji w kraju Bańskobystrzyckim.

¹² Za wynalazcę osadnika do fajki, zwanej od tej pory „zdrowotną”, uważa się lekarza – Johanna Jakoba Franza Vikariususa (1664-1716). W latach 80. XVIII wieku Vikariusus w Waldshut skonstruował ruchomą, łączącą główkę z cybuchem część, w której zbierały się wszelkie odpady powstające podczas palenia fajki. Część tę odkręcało się i czyściło.

¹³ Na ten temat: U. Olbromska, *Jak to panowie szlachta fajczyli. Uwagi do badań nad obyczajem palenia fajki w Polsce* [w:] *Dwór polski. Zjawisko historyczne i kulturowe. Materiały VI Seminarium zorganizowanego przez Oddział Kielecki Stowarzyszenia Historyków Sztuki i Dom Środowisk Twórczych w Kielcach*, Kielce 2002, s. 535-548.

jego skutki uważano za szkodliwe, a jeżeli już, to raczej uciążliwe, panowie chętnie spotykali się w restauracjach i kawiarniach, tocząc dysputy i kurząc fajeczki. Ponieważ jednak noszenie ze sobą fajek było kłopotliwe, a lokale oferowały do palenia gotowe, nabite tytoniem lulki, zaspokajano więc potrzebę palenia w oferowanym sprzęcie. Kawiarnie podawały tytoń w firmowych fajkach¹⁴. Posiadały one ujednolicony kształt, różniąc się nieznacznie dekoracją. Wytwarzano je z glinki kaolinitowej; miały proste, cylindryczne kominki, z zewnątrz ośmioboczne oraz krótkie, podgięte szyjki zakończone wypukłą wargą. Panele były zdobione żłobkowaniem, gałązkami, rowkami i in. Wytwarzano je głównie w Kolinie koło Pragi. Fajka kawiarniana ze zbiorów strzyżowskich jest zachowana w całości; kominek oraz wargę ozdobiono kratownicą z kropką pośrodku.

Najciekawsza, zdaniem autorki, jest niewielka fajka z glinki kaolinitowej o kształcie przypominającym dzbanuszek. Została ona najprawdopodobniej wykonana w XVIII wieku w krajach naddunajskich¹⁵. Brzusiec lulki zdobią szlachetne liście palmy. Wyżej, na przewężeniach, po obu stronach kominka, umieszczono wyjątkowo ładne, ukwiecone i ulistnione łodygi. Wzór na fajce został rozplanowany z dużą starannością, nawet pod wysuniętą wargą znajduje się ozdobny szlaczek. Lulka jest zachowana w doskonałym stanie, parcjalnie lekko zaczerwioną.

Kilka fajek to egzemplarze „ekspozycyjne”, wzbudzające zainteresowanie kształtem i dekoracją. Należy do nich niewątpliwie porcelanowa główka zdobiona pełnoplastycznym bukietem niezapominajek. Główka jest biała, szkliona, kwiaty barwione na błękit, z domieszką fioleto i złota. Główka ma ciekawy kształt zbliżony do litery „U” o jednym krótszym ramieniu i wyokrąglonym brzuścu. Zachowała się z niewielkimi uszkodzeniami oraz grubą warstwą nagaru, świadcząca o jej intensywnym użytkowaniu. Ciekawą kwestią byłoby rozstrzygnięcie, do kogo mogła należeć taka fajka. Dekoracja jest raczej „kobieca”, natomiast wielkość główki wskazuje, iż musiała być osadzana na masywnym cybuchu. Przeznaczona była, z racji narażenia na uszkodzenia, do palenia w zaciszu domowym. Fajki dla kobiet były raczej niewielkie i lekkie w proporcjach. Należy zatem sądzić, że należała do mężczyzny, który otrzymał ją w upominku od kobiety kochającej niezapominajki.

Takie fajki, a także flakoniki i inne przedmioty zdobione pełnoplastycznymi bukietami, były wytwarzane i popularne przede wszystkim w Niemczech i w Czechach.

¹⁴ U. Olbromska, M. Trojanowska, *Muzyka dzwonów...*, s. 61.

¹⁵ Datowanie i proveniencję ustalono w porozumieniu z Edwardem Zimmermannem, znawcą fajek glinianych, głównie jednorodnych. Autorka dziękuje za konsultacje. Analogię do fajki strzyżowskiej stanowią egzemplarze fajek opublikowanych w: J. Zajac, E. Zimmermann, *Fajki gliniane. Clay pipes*, Gdynia 2011.

Typów fajek było wiele. Do najczęściej spotykanych należały te „z kominkiem ujętym w muszlę”; dotyczy to głównie fajek glinianych i sepiolitowych. Przykład takiej główki, okutej i nakrytej płaskim kapturkiem z blachy, jest reprezentowany w zbiorach Muzeum przez wyrób sepiolitowy. Fajka posiada klarowną, czystą formę, jej ozdoba jest lekko wypukły brzusiec, przyjmujący postać kanelurów lub muszli. Wykonaną z sepiolitu główkę próbowano upodobnić do drewnianej poprzez zastosowanie wyrazistego mazerunku¹⁶. Sepiolitowa główka jest zachowana w doskonałym stanie.

Z początku XX wieku pochodzi cygarniczka nawiązująca kształtem do fajki. Możliwe, że jest ona dziełem lokalnego rzeźbiarza amatora lub przywieziono ją ze Słowacji. Główka została wyrzeźbiona jako portret mężczyzny; w jego kapeluszu znajduje się kominek do umieszczenia papierosa.

No, i najpiękniejsza fajka – sepiolitowa wiedenka – secesyjna elegantka. Takim fajkom poświęcił rozdział *Biała bogini* w swej popularnej publikacji Zbigniew Turek¹⁷. Mianem bogini określa on fajkę z sepiolitu białego koloru. Sepiolit¹⁸, inaczej piana morska albo pianka, jest minerałem bardzo lekkim, który po namoczeniu łatwo poddaje się obróbce rzeźbiarskiej. Znany był już w starożytnej Grecji, gdzie używano go jako środka higienicznego o działaniu podobnym do mydła oraz do wyrobu naczyń i przedmiotów użytkowych, a także do sporządzania detali rzeźby architektonicznej. Do wyrobu fajek jest używany od początku XVIII wieku. Autorzy *Le Grande Histoire de la Pipe* uważają, iż wynalazcami fajki piankowej byli Turcy¹⁹.

Publikacje omawiające historię fajki sepiolitowej zazwyczaj przytaczają legendę o jej powstaniu w warsztacie szewca Kovácsa w węgierskim Peszcie. Według niej w roku 1723 hrabia Andrassy przywiózł z oficjalnej misji w Turcji nieznaną w Europie minerał – sepiolit. Otrzymał go wraz z innymi prezentami: sztyletem intarsjowanym diamentami oraz dwiema pięknymi niewolnicami, jako rekompensatę od sułtana za trzy przegrane partie szachów. Sepiolit pochodził ze złóż w Anatolii. Szewc, który oprócz wykonywania zawodu zajmował się majsterkowaniem, wykonał z otrzymanego bloku sepiolitu dwie fajki. Zadziwiony ich pięknem hrabia Andrassy jedną zabrał dla siebie, drugą pozostawił jako zapłatę szewcowi²⁰.

¹⁶ Mazerunek (flader) to naturalny rysunek słoju drewna lub żyłek kamienia stosowany w rzemiośle artystycznym, w celu uzyskania wrażenia innego materiału niż ten, z którego jest wykonany przedmiot.

¹⁷ *Biała bogini* [w:] Z. Turek, *tamże*, s. 90-108. Jest to ważna książka dla osób związanych z ruchem fajczarskim w Polsce.

¹⁸ „Pianka 3, właściwie: pianka morska, minerał, uwodniony; zasadowy krzemian magnezu, białej barwy, używany do wyrobu fajek, cygarniczek itp.; fajka z tego minerału” [w:] Słownik Języka Polskiego, Warszawa 1964, s. 290.

¹⁹ A. Liebaert, A. Maya, *Le Grande Histoire de la Pipe*, Paris 1993, s. 59.

²⁰ Po raz pierwszy legendę opublikował: R. Cudell, *Das Buch vom Tabak*, Köln 1927, s. 144-147.

Druga legenda o pierwszej fajce z sepiolitu dotyczy również szewca, tym razem nieznanego nazwiska, który miał ją wykonać w 1723, 1730 albo 1750 roku. Według legendy kot nieznanego z imienia szewca stłukł fajkę (glinianą?). Ten, gderając, szukał w warsztacie materiału, z którego mógłby wykonać sobie następną. Natrafił na bryłę sepiolitu, którą otrzymał z Turcji. Przez noc wykonał fajkę, która bardzo się udała. Zdumiony jej pięknem postanowił podarować ją hrabiemu (tut. bezimiennemu). Ale na fajkę skapał wosk ze świecy i zabrudził ją, więc szewc zdecydował pozostawić ją dla siebie²¹.

Fajki z sepiolitu były przedmiotem luksusowym przeznaczonym dla warstw najzamożniejszych – arystokracji i ziemiaństwa, a z czasem – mieszczaństwa. W Wiedniu, najważniejszym obok Budy, Pesztu i Paryża ośrodkiem wytwórstwa fajek z pianki morskiej, stała się ona symbolem statusu mieszczaństwa. Ze względu na ogromne zapotrzebowanie wyrabiano również fajki z masy sepiolitowej²²; były one gorsze jakościowo i miały mniejszą wartość.

Produkcja fajek sepiolitowych była długim procesem²³. Wydobyty z pokładów sepiolit miał postać bloków, które dzielono na kawałki. Po ich oczyszczeniu pakowano je w skrzynie i transportowano na targi w różnych ośrodkach Europy. W pracowni, po wstępnym przygotowaniu, piankę moczo no długo w wodzie, a następnie wilgotny jeszcze materiał tłoczono w matrycę, w której zyskiwano ogólny zarys fajki. Od tej pory cykl produkcyjny miał już charakter wyłącznie ręczny. Uzyskane formy poddawano opracowaniu przy pomocy noży – strugaczy. Tak wykonaną fajkę zanurzano w naczyniu wypełnionym olbortem (woskiem zwierzęcym) i wstawiano do wrzątku. Po wyjęciu z kąpieli czyszczono fajkę czystą ściereczką, zanim tłuszcz stężał. Gdy fajka była jeszcze ciepła, impregnowano ją z zewnątrz roztopionym łojem baranym. Po ostudzeniu zanurzano całą główkę w wosku i szybko czyszczono, by zapobiec powstawaniu zacieków, a następnie długo chłodzono i polerowano do uzyskania połysku. Po zakończeniu obróbki technicznej następowały prace rzeźbiarskie, potem zaś fajki suszono w pomieszczeniu o dobrej wentylacji²⁴.

Honorem fajczarza było mieć fajkę opaloną²⁵. Wymagało to jednak czasu. Wobec tego producenci, by sprostać wymogom klientów, barwili sepiolit już w trakcie pro-

²¹ B. Peroni, *L'arte e il piacere di fumare di pipa*, Milano 1977, s. 45-46.

²² Masa sepiolitowa to odpady z bloków sepiolitu używane wtórnie, m.in. do wyrobu fajek.

²³ Cykl produkcyjny fajek z sepiolitu opisuje F. Levárdy, tamże, s. 114-115 za: *Journal für Fabrik, Manufaktur, Handlung und Mode*, Leipzig 1797-8, s. 412.

²⁴ Turek podaje, iż niektóre wytwórnie stosowały do hartowania wrzący lój, wosk albo bladorożowy olej pozyskiwany z jam głowowych kaszalotów, zaś do polerowania używano spirytusowej mieszanki terpentyny, skrzypu polnego, kredy i popiołu. Z. Turek, *Fajka mniej szkodzi*, s. 190-200.

²⁵ *Powiadają, że pewien angielski biznesmen, chcąc wśród znajomych wywołać wrażenie, że z fajką swoją jest za pan brat od dawna, przekazał nowiuteńką żołnierzom miejskiego batalionu, by opalili ją na kolor bursztynu. Dniem i nocą, z ust do ust, podawali ją sobie żołnierze, bacząc, by nie ostygła. Gdy po siedmiu mniej więcej miesiącach bogaty Anglik przyszedł po swoją 'opaloną boginię', wręczono mu rachunek za zużyte tytoń. Opiewał na kwotę ponad stu funtów szterlingów. Powyżej, s. 95.*

cesu produkcyjnego. Jako barwnika używano smoczej krwi – żywicy pozyskiwanej z rattanu rosnącego w południowo-wschodnich Indiach, na Sumatrze i Molukach²⁶. Do farbowania używano też alkoholowego wyciągu z orzecha nanercza zachodniego, a z czasem z oczyszczonego, płynnego asfaltu. Innym sposobem barwienia było przyciemnianie sepiolitu dymem siennym. Podobny efekt dawało suszenie klocków sepiolitowych nasączonych gorącym olejem lnianym nad żarem węgla drzewnego²⁷.

Z najlepszej jakości sepiolitu wykonywano fajki bez dekoracji, które uzyskiwały zabarwienie przede wszystkim w sposób naturalny, czyli przez opalanie. Wskutek grubości ścianki kominek fajki z prawdziwego sepiolitu pozostaje prawie białe, zaś dolna jego część i szyjka zmieniają odcień od jasnego ku ciemnobrązowemu.

Ze względu na kruchość wyrobów z sepiolitu, fajki zabezpieczano przed zniszczeniem w etui. Sporządzano je przede wszystkim z drewna oklejonego skórą bądź z tańszego materiału – tektury pokrytej materiałem skóropodobnym. Wewnątrz wyściełano je aksamitem, atlasem czy jedwabiem.

Fajki sepiolitowe były bardzo zróżnicowane nie tylko pod względem typologicznym, ale także jeśli chodzi o dekorację. Poza zdobionymi ornamentem, występują fajki z dekoracją w postaci: herbu lub inicjału, wizerunków sławnych osób, scen historycznych, religijnych, mitologicznych, myśliwskich, rodzajowych, alegorycznych i erotycznych. Interesująca jest grupa fajek pełnoplastycznych, głównie portretowych. Do takich należy fajka ze Strzyżowa. Należy z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać, iż została wykonana w Wiedniu w okresie Jugendstilu (secesji), czyli w latach 1880-1910. Pochodzi z dobrego warsztatu i należała do wielkiego miłośnika fajki, jak należy sądzić po stopniu zużycia (przepalenie i nagar). Jest jednak farbowana na odcienie brązu, począwszy od ciemnego, a skończywszy na kremowym. Na pewno palono ją na ładnym, być może bursztynowym cybuchu i zapewne przechowywano w eleganckim etui. Niestety, zachowała się tylko główka fajki – elegatki w ufryzowanych włosach i kapeluszu zdobionym różami.

Katalog fajek znajdujących się w zbiorach Muzeum Samorządowego Ziemi Strzyżowskiej

MSZS-KM-1 (Fot. 2 d)

Cygarniczka złożona, drewniana, toczona i rzeźbiona, z pełnoplastyczną główką; wy-miary: wys. główki: 21 mm; Słowacja lub wyrób lokalny, XIX/XX – pocz. XX w.

²⁶ F. Levárdy, tamże, s. 115 za: G.Fr. Ch. Thon, *Gründliche und vollständige, auf richtige Erfahrungen gestützte Anleitung*, Ilmenau 1803, s. 19-20.

²⁷ Z. Turek, *Fajka mniej szkodzi...*, s. 96.

Cygarniczka 2-częściowa, złożona z główki i cybuszka (ustnika). Główka pełnoplastyczna w kształcie rzeźbionej ręcznie głowy mężczyzny w kapeluszu; napych znajduje się w denku kapelusza. Główka trwale przyklejona do sklejonego z 2 części, toczonego cybuszka (lub ustnika), który u wylotu jest spłaszczony i zakończony wąską wargą. Całość bejcowana na kolor żółto-brązowy, lakierowana, szczególnie mocno w części rzeźbionej. Cygarniczka jest dziełem rzeźbiarza amatora.

MSZS-KM-4 (Fot. 2 a)

Główka fajki złożonej, myśliwskiej z masy sepiolitowej, okuta, rzeźbiona; wymiary: wys. główki – 88 mm, średnica obrzeża kominka – 33 mm; przyp. Słowacja; kon. XIX w. – pocz. XX w. Główka fajki złożonej - sepiolitowa, imitująca drewno, okuta, nawiązująca kształtem do holenderek, z „ostrogą”. Beczulkowaty kominek toczony i zdobiony w wydzielonym żłobkowaniem pasie dekoracją przedstawiającą dwa biegnące jelenki (każdy w odrębnym polu) na tle umownego pejzażu; szyjka krótka, dostosowana do umieszczenia w osadniku, z haczykową ostrogą, pod którą znajduje się dekoracja w postaci rozety. Pas pod okuciem oraz poniżej dekoracji groszkowany. Obrzeże kominka okute pasem blachy zdobionej sztancowanym pasczkiem, lakierowanym na złoto. Kapturek lekko wypukły, z dwoma podłużnymi otworami dymowymi, zamykany na zameczek ze zwiniętej listwy. Powierzchnia główki barwiona na brązowo, grubo lakierowana.

MSZS-KM-5 (Fot. 4 c)

Główka fajki wojskowej, złożonej, porcelanowa, z wizerunkiem cesarza Wilhelma II naniesionym kalkomanią podmalowywaną ręcznie; wymiary: wys. - 92 mm, średnica obrzeża kominka – 35 mm; Niemcy, kon. XIX w. Główka porcelanowa, typu holenderskiego, z płaską ostrogą. Na ścianie frontальной kolorowa fotografia Wilhelma II – portret cesarza w mundurze galowym, w ujęciu frontalnym do wysokości pasa. Portret utrzymany w kolorach: niebieskim, czerwonym, brązowym, białym. Na stronie czołowej, ręcznie naniesiony, lekko rozmyty napis liternictwem gotyckim: Wilhelm II. Na obrzeżu kominkowym ślad po okuciu. Szyjka zakończona rowkowaniem. Główka pęknięta. Jest to portret młodzieńczy cesarza; Wilhelm wstąpił na tron w 1888 r. w wieku 29 lat.

MSZS-KM-6 (Fot. 3 c)

Główka fajki złożonej w typie „z kominkiem ujętym w muszlę”, sepiolitowa, toczona i podrzeźbiana, maserowana, okuta białym metalem; wymiary: wys. główki – 71 mm,

dł. szyjki – 86 mm, średnica obrzeża szyjki – 30 mm; Niemcy lub Wiedeń, XIX/XX w. Główka fajki o wysokim, walcowatym kominku i oddzielnym wałeczkiem brzuscu dekorowanym motywem muszli. Brzusiec ujęty u nasady w klin, który stanowi motyw dekoracyjny długiej, podgiętej szyjki. Szyjka ozdobiona jest u wylotu wałeczkiem i poszerzoną wargą podkreśloną dwoma wałeczkami. Oba obrzeża okute: kominkowe szeroką opaską, do której przymocowany został płaski kapturek zamykany na uformowany w kulkę zamek zatrzaskowy, z otworami dymowymi na obrzeżu; wylot szyjki okuty opaską, w której uformowana niska tulejka do osadzenia cybucha. Sepiolit maserowany w odcieniach brązu – od jasnego do prawie czarnego.

MSZS-KM-7 (Fot. 4 b)

Główka fajki złożonej, porcelanowa z pełnoplastycznym bukietem niezapominajek (wycisk w formie), podmalowywanym i złożonym; wymiary: wys. główki – 98 mm; średnica obrzeża kominka – 37 mm; Niemcy (lub Czechy), kon. XIX w.

Główka porcelanowa kształtowana w literę „U” o nierównych ramionach. Kominek o przekroju okrągłym, lekko rozszerzający się ku górze, ozdobiony na ścianie frontальной pełnoplastycznym bukietem niezapominajek: bukiet zakomponowany z sześciu kwiatów oraz trzech pączków ułożonych na liściach. Kwiaty malowane na kolor modry, okonturowane fioletem i modelowane złotem, listki białe ozdobione złotym rysunkiem. Poniżej przewężenia uformowany wyokrąglony brzusiec przechodzący w mocno podgiętą szyjkę zakończoną wargą. Obrzeże kominka utłuczone w partii czołowej, drobne ubytki na kwiatach, na powierzchni kilka spękań.

MSZS-KM-8 (Fot. 2 b)

Fajka myśliwska, jednorodna, z toczonego rogu jelenia, z elementami ręcznej obróbki; wymiary: wys. główki: 42 mm, śr. obrzeża kominkowego: 18 mm, dł. 98 cm; wyrób lokalny, XIX/XX – pocz. XX w.

Fajka wykonana z rogu jelenia z wykorzystaniem jego naturalnego łukowatego kształtu: kominek walcowaty z mocno wysuniętą nasadą, końcówka cybuchowa ukośnie ścięta. Przy obrzeżu kominka dwa symetrycznie zakomponowane otwory, które służyły do umocowania okucia – kominek był nakryty kapturkiem; przy otworach brązowe plamy zabarwienia. Na całości fajki widoczna ingerencja w postaci żłobień – kominek z prawej strony mocno wklęsły.

Fajki z rogu były rzadkością ponieważ rozgrzany róg „nie smakował” palaczom. Fajek takich używali myśliwi.

MSZS-KM-9 (Fot. 3 a)

Główka fajki złożonej (lulka), z glinki kaolinitowej, wyciskana w formie; wymiary: wys. główki – 44 mm; dł. – 48 mm; średnica obrzeża kominka – 28 mm; XVIII w., kraje bałkańskie(?)
 Główka fajki wyciśnięta w formie, biała. Kominek kielichowaty; brzusec lekko poszerzony, dekorowany liśćmi palmy; górna część kominka przewężona rozchyła się ku prosto ściętemu obrzeżu. Na bokach dekoracja w postaci ukwieconej łodygi, pod obrzeżem szlaczek „kampanulowy”. Szyjka krótka, podgięta, z poszerzoną wargą zakończoną nasadą cybuchową w kształcie pierścienia. Lulka zachowana bardzo dobrze. Powierzchnia miejscami szerniała w wyniku palenia lub wadliwego przechowywania.

MSZS-KM-11

Główka fajki w typie holenderskim, drewniana, toczona, okuwana blachą, pierwotnie z aplikacją; wymiary: wys. główki – 77 mm; średnica obrzeża kominka – 34mm; wyrób lokalny lub Słowacja, 1. ćw. XX w.

Główka fajki w typie holenderskim, z płaską ostrogą. Obrzeże okute paskiem blachy z zachowanym zawiasem do umocowania kapturka oraz koluszkami. Zniszczona.

MSZS-KM-12

Główka fajki glinianej, sygnowana, gliniana, wypalana; wymiary: wys. główki – 75 mm; dł. – 55 mm; średnica obrzeża kominka – 25 mm; Bańska Szczawnica, najprawdopodobniej E. Zachar, kon. XIX – pocz. XX w.

Główka fajki złożonej, gliniana, o wysokim cylindrycznym kominku formowanym z zewnątrz ośmiobocznie, wewnątrz o przekroju kolistym. Nasada kominka ujęta w muszlę; dekoracja przechodzi na podgięcie szyjki. Szyjka mocno podgięta, zakończona poszerzoną wargą z uskokiem. Na prawej stronie szyjki wycisk SELMECZ. Główka złej jakości, na całej powierzchni ślady nacieków i guzki.

MSZS-KM-13 (Fot. 4 a)

Główka fajki złożonej (lulka); stop cynku i aluminium; odlew; wymiary: wys. główki – 63 mm; średnica obrzeża kominka – 29 mm; Słowacja, ok. 1914-1916.

Główka fajki w typie holenderskim, z umieszczoną na ścianie frontальной, pośrodku – w sposób nieprawidłowy – płaską stopą. Całość zdobiona radełkowanym ornamentem w motywy romboidalne.

MSZS-KM-14 (Fot. 3 d)

Główka fajki glinianej, czerniona; wymiary: wys. główki – 80 mm; dł. – 51 mm; średnica obrzeża kominka – 25 mm; Bańska Szczawnica, E. Zachar(?), kon. XIX – pocz. XX w.
 Główka fajki złożonej, gliniana, o wysokim cylindrycznym kominku formowanym z zewnątrz panelowo (ośmiobocznie), wewnątrz o przekroju kolistym. Nasada kominka ujęta w muszlę; dekoracja przechodzi na podgięcie szyjki. Szyjka mocno podgięta, zakończona poszerzoną wargą ozdobioną ukośnym kreskowaniem. Powierzchnia czerniona. Główka złej jakości, krawędź napychu poobijana, kominek pęknięty; w kilku miejscach obicia.

MSZS-KM-15

Główka fajki glinianej (destrukta), pierwotnie okuwana, wymiary: wys. główki – 60 mm; dł. – 33 mm; średnica obrzeża kominka – 22 mm; Bańska Szczawnica, A. HÖNIG lub M. HÖNIG, 3. ćw. XIX w.

Kominek cylindryczny, z zewnątrz ośmioboczny, wewnątrz okrągły. Szyjka osadzona klinowato, ubita u nasady. W górnej części kominka pozostałość okucia z cieniutkiej blachy mosiężnej, ozdobionego sztancowanymi kropeczkami. Zachowane fragmenty napisu: na ścianie frontальной TF(?) , po obu stronach: /SELMECZBANYA/(?)

Zachowany destrukta nie posiada oznakowań umieszczanych zazwyczaj na szyjce (szyjka ubita). Kształt główki, bez ozdób, jest charakterystyczny dla tańszych wyrobów wytwórni działających w Bańskiej Szczawnicy od początku XVIII do początku XX w. Główki z okutym kominkiem (i szyjką) były charakterystyczne dla wytwórni Benedikta i Beniamina Ahnertów działających na pocz. wieku XVIII. Nie wiemy jednak, czy posiadały one napisy – w tym przypadku SELMECZBANYA(?). O takim znakowaniu nie wspomina w swych artykułach Lovásóvá. Wiadomo natomiast, że znakowanie (tylko czy na okuciach?) stosowała firma Höniga działająca w 1.– 3. ćw. XIX w. W środkowej części napisu na okuciu pojawiają się również nie do końca odczytane litery mogące stanowić część sygnatury firmy: FIA (węg. *Syn*) UT(?). Stąd też z dużym prawdopodobieństwem można przypisać wyrób wytwórni Höniga i datować na 3. ćw. XIX w.

MSZS-KM-16

Główka fajki glinianej, wypalana, sygnowana, wymiary: wysokość główki – 77 mm; długość – 59 mm; średnica obrzeża kominka – 26 mm; Bańska Szczawnica, E. Zachar(?), kon. XIX – pocz. XX w.

Główka fajki złożonej, gliniana, o wysokim cylindrycznym kominku formowanym z zewnątrz ośmiobocznie, wewnątrz o przekroju kolistym. Nasada kominka ujęta

w muszlę; dekoracja przechodzi na podgięcie szyjki. Szyjka mocno podgięta, zakończona poszerzoną wargą z uskokiem. Na prawej stronie szyjki wycisk SELMECZ, po lewej w okręgu litery ER?ULPLAR otaczające dwa młoty. Główka złej jakości, na całej powierzchni ślady nacieków i guzki.

MSZS-KM-17

Osadnik do fajki, porcelanowy; wymiary: wysokość – 100 mm, rozstaw – 60 mm; Niemcy, pocz. XX w.

Osadnik porcelanowy, kształtem przypominający literę „Y”. Tulejka cybuchowa pionowa, dość masywna, zakończona poszerzoną wargą; tulejka służąca mocowaniu główki wyprowadzona z ok. połowy wysokości osadnika pod kątem ostrym i obwiedziona opaską, wewnątrz uszczelnienie z korka.

MSZS-KM-18 (Fot. 3 e)

Główka fajki kawiarnianej, niesygnowana, z glinki kaolinitowej; wymiary: wysokość główki – 63 mm; długość szyjki – 56 mm; średnica napychu – 18 mm; Czechy, kon. XIX- pocz. XX w.

Główka fajki kawiarnianej o cylindrycznym kominku i krótkiej, podgiętej szyjce. Kominek sześcioboczny, wewnątrz okrągły; każdy z paneli zdobiony wyciskaniem w formie ornamentem o motywie ukośnej kratownicy z guzkiem pośrodku. Obrzeże kominka zdobione wałeczkiem oprowadzonym żłobkami. Kominek ujęty w spiczastą nasadę; szyjka formowana panelowo (ornament nieczytelny) i oprowadzona wypukłą wargą ozdobioną motywem kratownicy jak na kominku. Główka zachowana z uszkodzeniami.

MSZS-KM-19 (Fot. 3 b)

Główka fajki złożonej, gliniana, okuta blachą; wymiary: wysokość główki – 72 mm; długość szyjki – 54 mm; średnica obrzeża kominka – 27 mm; Galicja, kon. XIX w.

Główka fajki złożonej, kominek okrągły w przekroju lekko rozszerza się ku górze, nasada szyjki płaska, szyjka krótka, podgięta, obrzeżona pogrubioną wargą przedzieloną rowkiem. Kominek na pełnej wysokości zdobiony dookólnym żłobkowaniem; od połowy wysokości okuty powtarzającym dekorację cienkim pasem blachy mosiężnej. Okucie zachowane częściowo, pokryte grubą warstwą nalotu utleniającego.

Fot. 1. Główka fajki złożonej, pełnoplastycznej, rzeźbionej ze zbiorów Muzeum Samorządowego Ziemi Strzyżowskiej (MSZS-KM-22).

Fot. 2. Fajki ze zbiorów Muzeum Samorządowego Ziemi Strzyżowskiej: a) MSZS-KM-4; b) MSZS-KM-8; c) MSZS-KM-23; d) MSZS-KM-1.

Fot. 3. Fajki ze zbiorów Muzeum Samorządowego Ziemi Strzyżowskiej: a) MSZS-KM-9; b) MSZS-KM-19; c) MSZS-KM-6; d) MSZS-KM-14, e) MSZS-KM-18.

Fot. 4. Fajki ze zbiorów Muzeum Samorządowego Ziemi Strzyżowskiej: a) MSZS-KM-13; b) MSZS-KM-7; c) MSZS-KM-5.

MSZS-KM-22 (Fot. 1)

Główka fajki złożonej, pełnoplastyczna, z sepiolitu, rzeźbiona; wymiary: wys. główki – 69 mm; dł. główki – 82 mm, średnica napychu – 21 mm; Wiedeń, kon. XIX w.

Główka pełnoplastyczna, w kształcie głowy elegantki w kapeluszu, wytoczona, a następnie opracowana ręcznie. Twarz kobiety o rysach schematycznych (opracowanie profilu „po łuku” powodujące spłaszczenie wynika z kształtu kostki sepiolitu). Włosy kobiety bujne, zaczesane w kok i ozdobione spływającymi ze stroiku kwiatami. Kapelusz (stroik bez „główki”, w której napych) ściśle przylega do fryzury i jest ozdobiony na skraju falbanką, wyżej – wianuszkiem z kwiatów. Spod fryzury są widoczne uszy z kolczykami „kołami”. Na szyi zawiązana kokardka, która stanowi optyczną granicę między kominkiem a szyjką. Szyjka o przekroju okrągłym, łagodnie podgięta. Fajka została wykonana z kostki sepiolitowej, jest malowana na brązowo i polerowana. W wyniku mocnego opalenia sepiolit zyskał barwę kremową.

MSZS-KM-23 (Fot. 2 c)

Osadnik drewniany, drewno toczone; wymiary: wys. 80 mm, rozstaw – 54 mm; wyrób lokalny, pocz. XX w.

Osadnik do fajki drewniany, toczone, o kształcie przypominającym literę „Y” z podwiniętą końcówką, zakończoną podpórką w kształcie grzybka. Tulejka cybuchowa szersza od przeznaczonej do zamocowania główki fajki. Zachowany oryginalny drut umocowany w żłobieniach pod obrzeżem obu tulejek oraz materiał uszczelniający tulejki.

Bibliografia

- Beiler S.,
1794 *Medyk domowy... wszystkim osobliwie tym potrzebny, którzy od medyków są odlegli... z niemieckiego przetłumaczony y... annotacyami objaśniony przez Jana Jerzego Jelonka....*, Leszno.
- Buczek-Plachtowa B.,
1970 *O fajkach z wykopalisk.* Warszawa.
- R. Cudell,
1927 *Das Buch vom Tabak.* Köln.
- Holčík Š.,
1984 *Tabakpfeifen.* Bratislava
Journal für Fabrik, Manufaktur, Handlung und Mode, Leipzig 1797-8.
- Levárdy F.,
1994 *Our Pipe-Smoking Forebears,* Budapest-Pécs –Velburg.
- Liebaert A., Maya A.,
1993 *Le Grande Historie de la Pipe.* Paris.
- Lovásová E.,
1997 *Banskoštiavnické fajkárské remeslo,* Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici, (b.m.)
2000 *The Art of the Selmecebánya Pipe,* [w:] *The History of the Hungarian pipemaker's craft. Hungarian History through the pipemaker's Art,* b.m., [ok. 2000], Budapest, s. 39-44.
- Maliniak J.,
1923 *Tytoń w dawnej Polsce,* Warszawa.
- Olbromska U.,
2000 *Fajki ze zbiorów Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej w Przemysłu,* Przemysł.
2002 *Jak to panowie szlachta fajczyli. Uwagi do badań nad obyczajem palenia fajki w Polsce* [w:] *Dwór polski. Zjawisko historyczne i kulturowe. Materiały VI Seminarium zorganizowanego przez Oddział Kielecki Stowarzyszenia Historyków Sztuki i Dom Środowisk Twórczych w Kielcach.* Kielce, s. 535-548.
2003 *Fajki ze zbiorów Marka Staniulewicz, Przemysł.*
2004 *Muzyka dzwonów, magia fajki....* Przemysł.
2014 *Fajka wojskowa ze zbiorów Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej oraz z kolekcji Tadeusza Wojtuszkiewicza i Zbyszka Bednarczyka,* Przemysł.
- Olbromska U., Sarkady A.,
2007 *Fajki z kolekcji Zbyszka Bednarczyka,* Przemysł.
- Olbromska U., Sarkady N.,
2009 *Fajki z kolekcji Michała Morawskiego,* Przemysł.
- Olbromska U., Trojanowska M.,
2010 *Muzyka dzwonów, magia fajki....* Przemysł.
U. Olbromska (i in.), *Pamięci kolekcjonerów Zenona Hęcki i Krzysztofa Solińskiego,* Przemysł.

- Peroni B.,
1977 *Larte e il piacere di fumare di pipa.* Milano.
- Potocki A.,
1993 *Galiczyjskie fajki gliniane,* Leżajsk.
- Rappaport B.,
1998 *A Complete Guide to Collecting Antique Pipes* (b.m.)
- Szewczyk-Wojtasiewicz M.,
2000 *The History of the Hungarian pipemaker's craft. Hungarian History through the pipemaker's Art,* b.m.
2011 *Fajki w zbiorach zamku królewskiego na Wawelu,* Kraków.
- Thon G.Fr. Ch.,
1803 *Gründliche und vollständige, aufrichtige Erfahrungen gestützte Anleitung.* Ilmenau.
- Turek Z.,
1993 *Fajka mniej szkodzi.* Bydgoszcz.
1993 *Biała bogini* [w:] Z. Turek, *Fajka mniej szkodzi,* s. 90-108.
dr Hromus, *Zielnik lekarski czyli opis ziół leczniczych z podaniem ich uprawy i zastosowania. Z tablicami kolorowymi i drzewami,* Chrzanów (b.r.) [w:] K. Kluk, Dykcyonarz roślinny, Warszawa 1971.
- Żurowski T.,
1951 *Fajki gliniane* [w:] „Ochrona Zabytków”, rok 4, nr 1-2 (12-13), Warszawa.
- Zając J., Zimmermann E.,
2011 *Fajki gliniane. Clay pipes,* Gdynia.

**Modest Štiavnica tobacco pipes and an art nouveau lady.
Tobacco pipes in Museum of the Strzyżów Region.**

The holdings of the Museum in Strzyżów include a small yet fascinating collection of tobacco pipes. The exhibits are greatly varied, and some of them are true rarities. Clay pipe bowls constitute the biggest part of the collection. Among these there are specimens dating from the latter half of the 19th and early 20th century, originating from Banská Štiavnica, a city once situated in Hungary; some of them contain markings. Among the clay pipes we can also see a bowl of a cafeteria-style smoking pipe. Yet, the most fascinating is an eighteenth century two-piece pipe, beautifully ornamented, with the “belly” made of palm leaves and the sides embellished with a stalk of leaves and flowers. The bowl, which has been preserved in excellent condition, was most probably manufactured in the Balkans. There are also two very interesting pipe bowls made of sepiolite (meerschau). One of these, representing hunters’ style, is ornamented with running roe deer, and resembles identically shaped and ornamented wooden tobacco pipes. The other one is a rare example of Viennese-style sculpted pipe (similar were manufactured in London and Paris), whose bowl has a shape of a lady’s head, with a beautiful hairstyle and hat decorated with roses. In fact there were relatively many tobacco pipes of this type, yet they rarely had such ingenious and detailed design. Other noteworthy exhibits include a Dutch style bowl made of heavy metal, presumably copper and tin alloy, as well as porcelain pipe bowl ornamented with sculpted bouquet of forget-me-nots.

Key words: museum, collection, pipes, Strzyżów.